

WSTĘP

Dzięki uprzejmości Redakcji „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych” publikujemy w tym zeszycie artykuły będące rozwinięciem referatów wygłoszonych na sesji „Ratusz w miastach Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów: XIII–XVIII w.”, zorganizowanej przez Zespół Historii Miast oraz Instytut Historii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Obrady historyków i historyków sztuki z Polski, Ukrainy, Czech, Austrii, które toczyły się w Krakowie 19–20 IV 2013 r., nie były pierwszymi w ostatnich latach obradami poświęconymi problematyce siedziby władzy miejskiej w średniowieczu i epoce wczesnej nowożytności. Przed 20 laty (23–25 XI 1993 r.) w Gdańsku odbyła się ważna międzynarodowa konferencja, zatytułowana „Ratusz w miastach nadbałtyckich”. To ponowne żywe zainteresowanie siedzibą władz miejskich, politycznym centrum miasta, kieruje się tym razem ku jej funkcjom – od tych związanych ściśle z wykonywaniem władzy (ustawodawczej, sądowniczej, regulacyjnej) – przez rolę w komunikacji społecznej, po funkcje symboliczne. Po latach wyraźnej dominacji w badaniach historyków architektury i sztuki (zwraca na to uwagę w swoim artykule Ferdinand Opll) budowla ratuszowa staje się przedmiotem studiów jako nie tylko i nie przede wszystkim budynek ze swoją architekturą i wystrojem, ale jako szczególne „miejsce” – w przestrzeni miasta, w systemie władzy i relacji z mieszkańcami, w ideologii komunalnej i szerzej: państwowej (monarszej), służące formowaniu i ekspresji tożsamości miejskiej, pełniące rolę skarbnicy przeszłości i pamięci zbiorowej obywateli miasta i indywidualnej mieszczan, a także miejsce pracy, w tym pracy różnego typu i rodzaju służb miejskich. Takie ujęcie problematyki było celem organizatorów konferencji.

Na ziemiach polskich ratusz wraz z określającymi go terminami: niemieckim (*Rathaus*) i łacińskim (*praetorium*), pojawił się w momencie wieńczącym rozciągnięty w czasie proces lokowania i budowy na niemieckich wzorcach samorządowego miasta. Przypada ten moment na czas pełnej już dojrzałości ustrojowej komuny miejskiej, i to zarówno na obszarach jej wczesnego wykształcenia się (XI w.), jak i stosunkowo późnej, przypadającej dopiero na stulecie XIII, a nawet jego schyłek – implantacji. Obraz ewolucji średniowiecznego miasta komunalnego i siedziby jego władz na Zachodzie – od miejsca zgromadzeń jego mieszkańców po okazały „pałac komunalny” (artykuł Haliny Manikowskiej) – oraz typologia tej ostatniej i charakterystyka jej usytuowania w przestrzeni miejskiej i miejskim pejzażu na Półwyspie Apenińskim, obszarze niemieckim, we Flandrii i na Śląsku (artykuł Rafała Eysymontta) stanowią punkt wyjścia i konieczny kontekst porównawczy dla rozważań dotyczących ziem polskich. Otwiera je syntetyczne podsumowanie badań urbanistycznych i architektonicznych nad poszczególnymi miastami i budowlami, zaproponowane przez Bogusława Krasnowolskiego dla całości ziem Królestwa Polskiego do końca istnienia Rzeczypospolitej, a także dla Śląska, Pomorza i Prus krzyżackich. Wzięcie przez niego pod uwagę także małych, prywatnych miast pozwoliło na wskazanie różnorodności wpływów idei i gotowych rozwiązań płynących z wielkich zachodnich centrów do największych miast polskich i z tych ostatnich do mniej lub bardziej dalekich od pełnej samorządności miasteczek prowincjonalnych. Do „klasycznego” w badaniach nad ratuszami kwestionariusza sięga także Kateřina Jíšová. Rozważając jednak rolę ratuszy Starego i Nowego Miasta Pragi jako centrum władzy, w którym rozgrywała się polityka miasta w okresie rewolucji husyckiej i jej późniejszego epilogu (powstanie w 1483 r.), nawiązuje do nowszego nurtu w tych badaniach, akcentującego pierwszorzędne znaczenie funkcji symbolicznych siedziby władzy dla scenariusza, przebiegu i rezultatu rewolt miejskich.

Funkcje symboliczne i ceremonialne ratusza są głównym przedmiotem zainteresowania dwóch autorów: Edmunda Kizika i Mateusza Wyżgi. Ten pierwszy zaproponował dwa ujęcia problematyki: dominujące w nowej historii kulturowej eksponowanie celów propagandowych i treści ideologicznych „świąt władzy”, proponując jednocześnie ich klasyfikację dla głównych miast pruskich w okresie wczesnonowożytnym, oraz – skupiając się już wyłącznie na ceremoniach o randze ogólnopństwowej i z udziałem monarchy – naszkicował „portret” ratusza jako rezydencji władcy. By pełnić tę rolę, musiał to być gmach nie tylko okazały i odpowiednio przystosowany (jak toruński Ratusz Staromiejski),

ale również pozbawiony ładunku symbolicznego wyrażającego potężne ambicje polityczne miasta (jak ratusz Głównego Miasta Gdańska). Mateusz Wyżga z kolei zajął się symbolicznym centrum Krakowa wytyczonym przez ratusz, plac przed nim i Kościół Mariacki, szczegółowo analizując ich funkcje w czasie uroczystości ściśle miejskich, państwowych i kościelno-miejskich w okresie zarówno stołeczności miasta, jak i po przeniesieniu siedziby monarchy do Warszawy.

Przybliżając rzeczywistość małych miast Rzeczypospolitej ze słabo rozwiniętym samorządem, z późno wzniesionym ratuszem czy z siedzibą władz „ulokowaną” – jak u zarania historii komun miejskich – w różnych budynkach, w tym i prywatnych domach mieszczan, Agnieszka Bartoszewicz mocno podkreśla dzieloną przez te ośrodki z wielkimi miastami świadomość roli ratusza dla miejskiej i mieszczańskiej tożsamości. Ważnym elementem tej roli były miejska kancelaria i archiwum, z reguły mieszczące się w budynku ratuszowym, które Zdzisław Noga analizuje jako skarbnicę wiedzy o lokalnej przeszłości i pamięci zbiorowej o miejskiej autonomii i prawach mieszczan. Za symboliczną w dobie upadku tej autonomii uznaje decyzję właściciela Tykocina, Jana Klemensa Branickiego, nieodbudowania po pożarze ratusza i wystawienia w jego miejscu pomnika swego przodka (1713 r.).

Badania nad tą, dotąd marginalnie traktowaną, problematyką nie są łatwe nawet w odniesieniu do dużych centrów. Trudność sprawia zarówno bardzo skąpo zachowana dokumentacja źródłowa z początkowego okresu komuny miejskiej, jak i sporna kwestia początków kancelarii miejskiej. Zwraca uwagę na te problemy Bogdana Petryszak w artykule ukazującym równoległy rozwój siedziby władz Lwowa i jego kancelarii.

Jeszcze większe trudności napotykają badacze podejmujący kwestię „finansów ratusza” – kosztów utrzymania budynku i działalności ulokowanych w nim magistratur i służb. Nie najlepiej prowadzona (i zachowana) rachunkowość nawet największych średniowiecznych miast komunalnych tej części Europy, odpowiadająca relatywnie słabszemu niż w porównywalnych centrach najbardziej zurbanizowanych regionów Europy rozwojowi biurokracji miejskiej, utrudnia uchwycenie tej pozycji w budżecie miejskim i bardziej szczegółowe rozpoznanie „wielofunkcyjności” ratusza (co mocno podkreśla w swoim artykule Mateusz Goliński). Podjęte przez Karolinę Szlęzak sondażowe badania nad tymi kosztami we wczesnonowożytnym Krakowie oraz Agaty Gradzińskiej nad finansami ratusza w siedemnastowiecznej Złotorii wskazują, że mimo reformy i racjonalizacji księgowości miejskiej także historycy tego okresu stoją przed podobnymi problemami. Z tych trzech artykułów płynie postulat podjęcia wnikliwych studiów nad skarbowością

i rachunkowością miast Rzeczypospolitej, znacznie słabiej od tej strony zbadanych niż miasta pruskie czy śląskie.

W poświęconym ratuszom na ziemiach polskich w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej zeszycie „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych” nie znalazło się z różnych powodów kilka referatów wygłoszonych na sesji krakowskiej. Niektóre z nich poruszały zagadnienia obecne w prezentowanym czytelnikom wyborze, ale inne istotnie poszerzały pole badawcze, m.in. o ważne kwestie prawne i ustrojowe¹. Konferencji krakowskiej towarzyszył też niezwykle interesujący i starannie przygotowany panel doktorantów: prezentacja w postaci plakatów tematów, kwestionariuszy i już uzyskanych wyników badań należących do szerokiego spektrum problematyki historii miast.

Halina Manikowska

---

¹ Zob. program konferencji: <http://www.ratusz2013.up.krakow.pl/> (4 VII 2014). W kolejnym tomie RDSG, w 2015 r., zostanie jeszcze opublikowany referat Natalii Bilous pt. *Służby miejskie na ratuszu w miastach Wołynia w XVI–XVII wieku.*